

İbn Mâlik'in Şerhu't-Teshîl'inde İbn Usfûr'a Yönelik Eleştirileri

Abdulkadir KİŞMİR | <https://orcid.org/0000-0001-5297-0138>

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | abdulkadir.kismir@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | <https://ror.org/0468j1635>

Arap Dili ve Belagatı | Rize, Türkiye

Öz

Nahiv tarihinde müteahhir dönemde kaleme alınan birçok çalışmada farklı görüş ve düşüncelerin tenkit süzgecinden geçtiği müşahade edilmektedir. Bu süreçte eleştirel yaklaşım tarzını benimseyen en önemli nahiv âlimlerinden birisi de eserleri günümüze kadar çeşitli ilim merkezlerinde okutulan ve adını Arap grameri alanında meşhur nahivciler listesine ekleyen İbn Mâlik'tir. İbn Mâlik, sadece kendisinden önceki âlimlerin görüşlerini detaylı bir biçimde analiz etmemiş aynı zamanda kendi dönemindeki gramer anlayışını sorgulama adına güncel eserleri de takip etmiştir. Bu doğrultuda, onun Şerhu't-Teshîl adlı eseri, Arap gramerinde özgün bir eleştiri örneğini teşkil etmektedir. Söz konusu eserinde İbn Mâlik, Arap dilinin kurallarının tespitine dair kapsamlı tartışmalar yaparak kendi görüşlerini ortaya koymuş ve Arap dilciliği alanında derin bir iz bırakmıştır. İbn Mâlik bu eserinde çağdaşı İbn Usfûr'u da bazı görüşlerinden dolayı eleştirmiştir. Bu makale İbn Mâlik'in İbn Usfûr'a yönelik eleştirilerini ele almaktadır. Makalenin temel problemini "İbn Mâlik hangi nahvî meselelerde ve niçin İbn Usfûr'u eleştirmiştir?" sorusu oluşturmaktadır. Bu sorunun cevabı aranırken "Nahiv âlimleri İbn Mâlik'in eleştirilerini nasıl yorumlamıştır?" sorusu gündeme gelmiştir. Çünkü İbn Mâlik'in eserleri birçok nahiv âlimi tarafından şerh edilerek çeşitli analizlere konu olmuştur. Ayrıca "İbn Usfûr'un eleştirildiği herhangi bir meselede birbirine zıt görüşü var mıdır? Varsa İbn Mâlik ve nahivciler tarafından dikkate alınmış mıdır?" sorusuna da makalede cevap aranmıştır. Bu çerçevede çalışma, belirtilen sorulara yanıt vermeyi amaçlamaktadır. Doküman analizi yöntemiyle ele alınan bu makale İbn Mâlik'in Şerhu't-Teshîl isimli eserindeki İbn Usfûr'a yönelik eleştirileriyle sınırlandırılmış, herhangi bir tenkit içermeyen durumlar araştırmaya dahil edilmemiştir. Ayrıca makale formatından çıkılmaması için bazı nahiv âlimlerinin sadece konu ile bağlantılı yorumlarına yer verilmiştir. Bu çalışmada İbn Mâlik'in yedi nahvî meselede İbn Usfûr'u eleştirdiği tespit edilebilmiştir. İbn Mâlik bu meselelerde genel olarak Arap kullanımını ve semâ' delilini dikkate almama, yanlış kıyas yapma, genel nahiv kurallarını görmezden gelme ve delilsiz hüküm verme gerekçelerinden dolayı Endülüs dil ekolü temsilcilerinden İbn Usfûr'u tenkit etmiştir. Nahiv âlimlerinin birçoğu genel olarak zikri geçen eleştirilere katılmışlardır. Bununla beraber Ebû Hayyân bazı meselelerde İbn Mâlik'in İbn Usfûr'a yönelik eleştirilerinde yanlış deliller getirdiğini iddia etmiştir. Öte yandan İbn Mâlik'in bazı tenkitlerinde yetersiz kaldığına dair yorumlar da yapılmıştır. Makalede İbn Usfûr'un iki nahvî meselede birbirine zıt görüş beyan ettiği kanısına varılmıştır. Sadece Nâzirü'l-Ceyş bu görüşlerden birine temas etmiştir. Onun dışında ulaşılan kaynaklar içerisinde hiçbir nahiv âliminin bu farklılığa değinmediği müşahade edilmiştir. Bu durum makalenin özgün değerinde olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Yapılan araştırmalara göre gerek ülkemizde gerek Arap dünyasında bu isimle müstakil bir çalışma yapılmamıştır. İbn Mâlik'in dil tasavvurunu tanıma adına bu makalenin alana katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagatı, Nahiv, İbn Mâlik, İbn Usfûr, Eleştiri.

Atıf Bilgisi

Kişmir, Abdulkadir. "İbn Mâlik'in Şerhu't-Teshîl'inde İbn Usfûr'a Yönelik Eleştirileri". *Rize İlahiyat Dergisi* 28 (Nisan 2025), 97-112.

<https://doi.org/10.32950/rid.1589349>

Yayın Bilgileri

Türü

Araştırma Makalesi

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körmeye

Süreç Bilgileri

Geliş Tarihi: 21.12.2024

Kabul Tarihi: 28.03.2025

Yayın Tarihi: 20.04.2025

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Benzerlik Taraması

Yapıldı – iThenticate

Etik Bildirim: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Dizinlenme Bilgisi

Ibn Mālik's Criticisms of Ibn 'Uşfūr in *Sharḥ at-Tashīl*

Abdulkadir KİŞMİR | <https://orcid.org/0000-0001-5297-0138>

Asst. Prof. | Author | abdulkadir.kismir@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University | <https://ror.org/0468j1635>

Arabic Language and Rhetoric | Rize, Türkiye

Abstract

In the history of naḥw (Arabic syntax), during the later periods, many works were characterized by their critical analysis of differing views and ideas. Among the notable grammarians who adopted a critical approach was Ibn Mālik, whose works have been studied in various academic centers and whose name is listed among the most renowned figures in Arabic grammar. Ibn Mālik not only meticulously analyzed the opinions of earlier scholars but also engaged with contemporary works to question the grammatical understanding of his time. In this context, his work *Sharḥ at-Tashīl* stands out as a unique example of critique in naḥw. Within this work, Ibn Mālik conducted extensive discussions on the establishment of grammatical rules, articulating his own views and leaving a profound impact on the field of Arabic linguistics. Notably, he criticized his contemporary, Ibn 'Uşfūr, for some of his opinions. This article examines Ibn Mālik's critiques of Ibn 'Uşfūr. The central question driving the study is: "On which grammatical issues and for what reasons did Ibn Mālik criticize Ibn 'Uşfūr?" In seeking an answer, the question "How have later grammarians interpreted Ibn Mālik's criticisms?" also arises, as Ibn Mālik's works have been extensively commented upon and analyzed by various scholars. Additionally, the article addresses whether there are instances where Ibn 'Uşfūr held contradictory views on specific issues and, if so, whether these contradictions were considered by Ibn Mālik and other grammarians. The study aims to respond to these questions within a focused framework. Employing the document analysis method, the research is confined to Ibn Mālik's critiques of Ibn 'Uşfūr in *Sharḥ at-Tashīl*, excluding instances where no critique was made. Additionally, to maintain the article's structure, only the comments of grammarians directly related to the subject have been included. In this study it has been determined that Ibn Mālik criticized Ibn 'Uşfūr on seven grammatical issues. In these critiques, Ibn Mālik generally accused Ibn 'Uşfūr, a representative of the Andalusian linguistic school, of neglecting Arabic usage and auditory evidence (*samā*), employing faulty analogies, disregarding established general grammatical principles, and making judgments without sufficient evidence. Many grammarians broadly agreed with these criticisms. However, Abū Ḥayyān argued in some cases that Ibn Mālik used flawed evidence against Ibn 'Uşfūr. Moreover, there are opinions suggesting that Ibn Mālik's critiques were insufficient in certain instances. The article also finds that Ibn 'Uşfūr expressed contradictory views on two grammatical issues. Among the reviewed sources, only Nāzīr al-Jaysh addressed one of these contradictions, while no other grammarian was observed to comment on this inconsistency. This observation underscores the originality of the article. According to the researches, no independent study on this topic has been conducted either in Turkey or the Arab world. It is hoped that this article will contribute to the field by offering insights into Ibn Mālik's linguistic approach.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Naḥw, Ibn Mālik, Ibn 'Uşfūr, Criticism.

Citation

Kişmir, Abdulkadir. "Ibn Mālik's Criticisms of Ibn 'Uşfūr in *Sharḥ at-Tashīl*". *Rize Theology Journal* 28 (April 2025), 97-112.

<https://doi.org/10.32950/rid.1589349>

Publication Information

Type	Research Article	Peer-Review: Double anonymized - Two External
Process Information	Date of Submission: 21.11.2024	Date of Acceptance: 28.03.2025 Date of Publication: 20.04.2025
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.	
Ethics Committee Approval	Ethics committee approval is not required for this study.	
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate	Complaints: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.	
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.	
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.	

Abstracting and Indexes

Giriş

Nahiv tarihinde kaleme alınan birçok çalışmada farklı görüş ve düşüncelerin tenkit süzgecinden geçtiği müşahade edilmektedir. Müteahhir nahiv âlimleri arasında İbn Mâlik (ö. 672/1274)¹ eleştirel yaklaşım tarzını benimseyen en önemli nahiv âlimlerinden birisidir. Nahiv alanındaki eleştirel yaklaşımı ve yenilikçi katkılarıyla tanınan İbn Mâlik, sadece kendisinden önceki âlimlerin görüşlerini sorgulamakla kalmamış, aynı zamanda kendi dönemindeki gramer anlayışını da detaylı bir biçimde analiz etmiştir. İbn Mâlik'in Arap grameri üzerine getirdiği eleştirel perspektif dilbilgisi alanındaki titizliğini yansıtmaktadır. Özellikle onun *Şerhu't-Teshîl* isimli eseri Arap gramerinde özgün bir eleştiri örneği teşkil etmektedir. İbn Mâlik bu eserinde çağdaşı İbn Usfûr'u (ö. 669/1270)² da bazı görüşlerinden dolayı eleştirmiştir. Bu durum İbn Mâlik'in alanıyla ilgili güncel çalışmaları takip ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu makale İbn Mâlik'in İbn Usfûr'a yönelik eleştirilerini ele almaktadır. Makalenin temel problemini "İbn Mâlik hangi nahvî meselelerde ve niçin İbn Usfûr'u eleştirmiştir?" sorusu oluşturmaktadır. Bu sorunun cevabı aranırken "Nahiv âlimleri İbn Mâlik'in eleştirilerini nasıl yorumlamıştır?" sorusu gündeme gelmiştir. Çünkü İbn Mâlik'in eserleri birçok nahiv âlimi tarafından şerh edilerek çeşitli analizlere konu olmuştur. Ayrıca "İbn Usfûr'un eleştirildiği herhangi bir meselede birbirine zıt görüşü var mıdır? Varsa İbn Mâlik ve nahiv âlimleri tarafından dikkate alınmış mıdır?" sorusuna da makalede cevap aranmıştır. Doküman analizi yöntemiyle ele alınan bu çalışma İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl* isimli eserindeki İbn Usfûr'a yönelik eleştirileriyle sınırlandırılmış, herhangi bir tenkit içermeyen durumlar araştırmaya dahil edilmemiştir. Ayrıca makale formatından çıkılmaması için bazı nahivcilerin sadece konu ile bağlantılı yorumlarına yer verilmiştir. Hem ülkemizde hem de Arap dünyasında İbn Mâlik'in İbn Usfûr'a yönelik eleştirilerini ve nahiv âlimlerinin bu eleştirilere dair açıklamalarını ele alan müstakil bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu hususun makaleyi özgün kıldırdığı düşünülmektedir.

Şerhu't-Teshîl'de İbn Usfûr'a Yönelik Eleştiriler

İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl*'i üzerine yapılan araştırmada yedi nahvî meselede kendisinin İbn Usfûr'a yönelik eleştirileri olmuştur. Aşağıda bunlar ve bazı nahiv âlimlerinin konuyla bağlantılı yorumları verilmiştir.

1. Tesniye ve Cemi Müzekker Sâlimin İ'râbı

Nahiv âlimleri arasında kelimenin cümle içerisindeki konumunu gösteren i'râbın tespiti noktasında bazen muhtelif görüşler ortaya çıkmıştır. Gramer eserlerinde tesniye ve cemi müzekker sâlim isimlerin i'râbı ile ilgili serdedilen farklı yaklaşımlar buna bir örnektir. İbn Usfûr, Zeccâcî'nin (ö. 337/949) *el-Cümelü'l-kübrâ* isimli eserini daha anlaşılır kılma adına *Şerhu'l-Cümelî'z-Zeccâcî* adıyla kaleme aldığı çalışmada bu konuya temas etmiş, tesniye ve cemi müzekker sâlimin i'râbı hususunda üç³ farklı söylemin olduğunu ifade etmiştir. Aktardığı bilgilere göre bazı nâhivciler elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي) harflerini fetha, zamme ve kesre hareketlerinde olduğu gibi i'râb emaresi kabul etmişlerdir.⁴ Dolayısıyla onlara göre söz konusu isimlerde i'râb harf iledir.⁵ Bazı nahivciler ise elif, vâv ve yâ harfleri üzerinde mukadder hareketler takdir ederek tesniye ve cemi müenneste i'râbın hareke ile olduğunu iddia etmişlerdir.⁶ Bu düşüncede olanlara göre elif, vâv ve yâ harfleri i'râbın kendisi değil i'râb harfleridir.⁷ İbn Usfûr her ne kadar bir isim zikretme de Cermî'nin (ö. 225/840)⁸ zikri geçen isimlerin nasb ve cer hâllerinde inkılâb ve tağyîri yani kelime sonundaki harf değişimini; ref' durumlarında ise ademu tağyîri yani herhangi bir değişikliğin olmamasını i'râb olarak belirlediğini aktarmıştır.⁹

¹ Hakkında bk. Ramazan Bezci, "İbn Mâlik'in Hayatı, Nahiv Metodu ve Hadisle İstîşâhı", *Kilitbahir* 15 (Eylül 2019), 190-227.

² Hakkında bk. Enes Erdim, "İbn Usfûr ve Arap Diline Katkıları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2014), 105-123.

³ Kaynaklarda daha fazla görüş beyan edilmiştir. Örneğin Enbârî, Zeccâcî'nin (ö. 311/923) tesniye ve cemi müzekker sâlim isimleri mebnî kabul ettiğini zikreder. bk. Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn b. Muhammed Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn ve'l-küfîyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012), 1/29.

⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. Mü'min İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümelî'z-Zeccâcî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 1/55.

⁵ Kaynaklarda Küfelilerin bu görüşte olduğu aktarılmıştır. bk. Enbârî, *el-İnşâf*, 1/29.

⁶ İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümelî'z-Zeccâcî*, 1998, 1/55.

⁷ Kutrub'un (ö. 210/825) bu görüşte olduğu nakledilmiştir. bk. Enbârî, *el-İnşâf*, 1/29.

⁸ bk. Enbârî, *el-İnşâf*, 1/29.

⁹ İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümelî'z-Zeccâcî*, 1998, 1/55; Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Mevfûr min Şerhi İbn Usfûr*, thk. Ahmed Muhammed el-Cündî ve Abdülmelik Ahmed Şetyevî (b.y.: y.y., 2017), 122; Konuyla ilgili muhtelif görüşler için bk. Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 1/17 vd.; Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd Müberred, *el-Mukteḍab*, thk. Muhammed Abdülhâlik Uzayme (Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısıriyye, 2013), 2/153 vd.; Yahyâ b. Hamza Alevî, *el-Minhâc fî şerhi Cümelî'z-Zeccâcî*, thk. Hâvî Abdullâh Nâcî (Riyâd:

İbn Uşfûr, tesniye ve cemi müzekker isimlerde i'râbı harf olarak belirlemenin beraberinde bazı probleme yol açacağını düşünmektedir. Zira ona göre i'râb kelimededen ayrı düşünülmalıdır. Bu nedenle i'râbın kelimededen alınması durumunda kelimenin aslında bir bozukluk olmamalıdır. Hâlbuki tesniye ve cemi müzekker isimlerde illet harflerinin i'râb olarak ele alınıp sonra da ıskatı istendiğinde kelimenin yapısında değişikliğe gidilecektir. Bu durumda da İbn Uşfûr'a göre tesniye ve cemi müzekkerin yapısı bozulur. Ayrıca İbn Uşfûr söz konusu harflerin müfred bir ismi tesniye ve cemi yapmak için getirildiklerini zikretmiş, bu harflerin i'râb olarak nitelenmesi durumunda ise aynı anda bir harfe iki farklı vazife verilmiş anlamına geleceğini ifade etmiştir. Öte yandan İbn Uşfûr'a göre i'râbı ortaya çıkaran âmildir. Hâlbuki söz konusu kelimelerdeki iddia edilen ref' durumunda tesniyede elif (زيدان) ve cemi müzekker de vâv (زيدون) harfleri daha âmîl ortada yokken bulunmaktadır. Bu sebeple İbn Uşfûr zikri geçen isimlerde i'râbın harf ile olmadığını düşünmektedir.¹⁰

İbn Uşfûr elif, vâv ve yâ harfleri üzerinde i'râbın hareke olarak takdir edilmesinin de uygun olmadığını iddia etmiştir. Ona göre bu görüş alınacak olursa istiskâl olmadığından cemi müzekker sâlimde nasb durumunda yâ'nın fetha, tesniyelerde ise nasb ve cer durumunda yâ yerine elif olması gerekmektedir.¹¹

İbn Uşfûr nasb ve cer durumlarında inkılâb ve tağyîri; ref' durumlarında ise ademu tağyîri i'râb olarak belirlemenin daha doğru olduğunu düşünmüştür.¹² Ona göre tesniye, cemi müzekker sâlim ve اثْنَانِ / ثَلَاثُونَ gibi onlara mülhak isimlerin ref' hâllerinde ve önlerinde herhangi bir âmîl gelmediği durumlarda kelimelerin yapısında herhangi bir değişiklik yoktur. İbn Uşfûr buradan hareketle tesniye ve cemi müzekker sâlim isimlerin ref' durumlarında ademu tağyîri تَرْكُ الْعَلَامَةِ لَهُمَا عَلَامَةٌ "i'râbı gösteren alameti terk etmek hem tesniyede hem de cemi müzekker salimde ref' hâlde i'râb alametidir." şeklindeki ifadeleriyle i'râb kabul etmiştir. Tesniye ve cemi müzekker sâlim isimlerde nasb ve cer hâllerinde harf değişimlerine de dikkat çeken İbn Uşfûr elif ve vâvın yâ harfine kalbini i'râb alameti kabul etmiştir. Zira ona göre tesniye ve cemi müzekker sâlimde hareke ile i'râbın olduğuna dair kesinlik yoktur ve zikri geçen yerlerde inkılâb ve tağyîrin i'râb alameti olarak belirlenmesi kıyasa muhalif değildir.¹³

İbn Mâlik *Şerḥu't-Teshîl* isimli eserinde tesniye ve cemi müzekker sâlimin i'râbına dair görüşleri ele alıp incelemiştir. Yukarıda İbn Uşfûr'un da benimsediği görüşün dört gerekçeyle kabul edilemeyeceğine hükmetmiştir. İbn Mâlik öncelikle i'râb alametinin bulunmayışının bizatihi alamet olarak kabulü durumunda buna en uygun hâlin nasb hâli olması gerektiğini ifade etmiştir. O, görüşünü açıklarken yânın kesreye, vâvın ise zammeye uygunluğuna temas etmiştir. Farklı bir ifadeyle ona göre kesrenin cinsi yâ harfidir ve bu harf cer alameti için uygundur. Zammenin cinsi ise vâv harfidir ve bu harf ise ref' alameti için uygundur. Fakat tesniyede ref' alameti için elif gelmiştir. İbn Mâlik'e göre burada dikkat edilmesi gereken husus tesniyedeki elifin aslında vâv harfinden dönüşmüş olmasıdır. Zira vâvın elife kalbi mümkündür. Örneğin يَاجِلْ ve يَاجِلْ fiillerinde elifin aslı يَوْجِلْ şeklinde görüldüğü gibi vâv harfidir. İbn Mâlik buradan hareketle alameti terk etmenin i'râb alameti olarak kabul edilmesi durumunda nasb hâlinin buna daha iyi örnek olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Zira tesniyedeki nasb yukarıda örneklerde de müşahade edileceği üzere ya cer durumuna ya da ref' durumuna ortaktır. Yani İbn Mâlik'e göre nasb alameti olan fethanın mücânisi olmadığından, eğer alameti terk etmek alamet olarak kabul edilecek olsaydı nasb hâline verilmesi daha uygun olması gerekcekti. Diğer taraftan İbn Mâlik tesniye ve cemi müzekker dışında hiçbir yerde iddia edildiği gibi alameti terk etmenin alamet olarak kabul edilmediğini belirtmiş ve bu durumu *muhâlefetü'n-nezâir* olarak değerlendirmiştir. İbn Mâlik ayrıca bu şekilde i'râb yapmayı gerektirecek bir zaruret hâlinin de mevcut olmadığını ifade etmiştir. Öte yandan ona göre i'râbın takdir edilmesi de mümkündür ve bu durum i'râb alametini terk etmenin alamet olarak nitelenmesinden daha evlâdır. Farklı bir ifadeyle tesniye ve cemi müzekkerin i'râbında takdiri i'râb yapılabiliyorsa ona göre bu durum "Alameti terk etmek i'râb alametidir." demeye tercih edilmelidir. Örneğin İbn Mâlik'e göre اثْنَانِ وَاثْنَانِ durumu ile عِنْدِي اثْنَانِ وَاثْنَانِ cümlesindeki söz konusu kelimelerin konumu aynı değildir. Zira buralarda farklı takdirlere gidilebilir. Bu konuda birçok örnek vererek kendi görüşünün doğruluğunu ispata yönelik İbn Mâlik قُتِمْتُ بِالْأَمْسِ cümlesinde bulunan kesre ile قُتِمْتُ بِالْأَمْسِ cümlesindeki kesrenin aynı olmadığını ve فُلْكَ kelimesindeki zammenin müfrediyle aynı vezinde gelen cemisindeki zammenin aynı olmadığını her birinin farklı takdir edilebileceğini zikretmiştir. Böylece ref' durumundaki tesniye ve cemi müzekker için en azından takdirin mümkün olduğunu belirtmiştir.¹⁴

İbn Mâlik'in Cermî ve İbn Uşfûr'un tesniye ve cemi müzekker sâlimin i'râbı ile ilgili görüşlerine yönelik değerlendirmeleri Ebû Hayyân (ö. 745/1344) tarafından ele alınmış ve bazı yönlerden eleştirilmiştir. Ebû Hayyân, İbn Mâlik'in tesniye elifinin aslında

Mektebetü'r-Rüşd, 2009), 1/97 vd.

¹⁰ İbn Uşfûr el-İşbîlî, *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1998, 1/55.

¹¹ İbn Uşfûr el-İşbîlî, *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1998, 1/56.

¹² Ebû'l-Hasen Alî b. Mü'min İbn Uşfûr el-İşbîlî, *el-Mukarrib*, thk. Ahmed Abdüsettar el-Civârî, Abdullâh el-Cebûrî (b.y.: y.y., 1972), 1/48.

¹³ İbn Uşfûr el-İşbîlî, *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1998, 1/56.

¹⁴ Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Endelüsî İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, thk. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî (Kahire: Dâru Hecer, 1990), 1/74 vd.

vâvdan dönüştüğüne dair iddiasının gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte İbn Mâlik'in tesniye ve cemi müzekker haricinde hiçbir yerde i'râb alametinin terkedilmesinin alamet olarak görülmediğine yönelik ifadeleri de Ebû Hayyân'ın dikkatinden kaçmamıştır. Çünkü Ebû Hayyân, Cermî'nin esmâ-i sittenin i'râbı ile ilgili aynı düşüncede olduğunu zikretmiştir.¹⁵ Dolayısıyla Ebû Hayyân'a göre İbn Mâlik'in ifade ettiği durum *muhâlefetü'n-nezâir* olarak görülmemelidir. Diğer taraftan Ebû Hayyân, Cermî ve İbn Usfûr'un ref' durumunda zikrettiği ifadelerin i'râbın aslı üzere kalması şeklinde yorumlanması gerektiğini düşünmektedir. Ebû Hayyân'a göre ref' hâlde i'râb, lafzın aynı hâlde kalması, değişikliğe uğramamasıdır. Ona göre burada gerçek bir ademiyet bulunmamakta sadece var olan durumda bir değişikliğin olmadığı kastedilmektedir. Ayrıca Ebû Hayyân, İbn Mâlik'in zikrettiği **فُلْكَ** kelimesinin müfred ve cemide müşterek lafız olması sebebiyle bu konuda delil olarak kullanılamayacağını iddia etmiştir.¹⁶

Delâî (ö. 1090/1678) *Netâicü't-tahsîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl* isimli eserinde Ebû Hayyân'nın görüşlerini değerlendirmiş ve kendisine birkaç yönden eleştiride bulunmuştur. Delâî, öncelikle İbn Mâlik'in Cermî ve İbn Usfûr'a yönelttiği ikinci eleştiriye vurgu yaparak Ebû Hayyân'ın nahiv âlimlerinin Cermî'ye yönelik ifadelerini görmezden geldiğini ve bu durumu *muhâlefetü'n-nezâir* olarak görmemesini şaşkınlıkla karşılamıştır. Diğer taraftan o, Ebû Hayyân'ın esmâ-i sittenin i'râbı konusunda Cermî'nin görüşüne cevap olarak sonu illetli olan müfred isimlerde böyle bir i'râb şeklinin olmadığı ve benzerlerine hamletmenin daha evlâ olduğu şeklindeki ifadelerini¹⁷ bir tezat olarak yorumlamış ve onu sert ifadelerle tenkit etmiştir. Ayrıca Delâî, Ebû Hayyân'ın **فُلْكَ** kelimesi üzerinden İbn Mâlik'e yaptığı eleştiriye de temas etmiştir. Ebû Hayyân'ın İbn Mâlik'in konuya dair verdiği örneklerden birini seçerek diğerlerini görmezden geldiğini belirten Delâî, verilen yanlış bir örneğin diğer örneklerin hatalı kılınmayacağına vurgu yapmıştır. Çünkü İbn Mâlik'in **فُلْكَ** dışında zikrettiği diğer örnekler Delâî'ye göre mantıklı birer açıklamalardır.¹⁸

Ebû Hayyân'ın İbn Mâlik'e alameti terk etmenin i'râb alameti olarak kullanıldığına yönelik esmâ-i siteyi örnek vermesi kanaatimizce isabetli değildir. Zira esmâ-i sittede de aynı görüşü paylaşan Cermî'den başkası değildir.

Yukarıda İbn Mâlik'in Cermî ve İbn Usfûr'a yönelttiği en önemli eleştiri bu konuyu kıyas edecekleri bir kullanımın olmadığına yöneliktir. Zira benzerlerinde böyle bir durumun olmadığı ifade edilerek İbn Usfûr'a ve Cermî'ye birçok nahiv âlimi tarafından karşı çıkmıştır. Fakat İbn Abdünnûr (öl. 702/1303) eserinde bu konuya temas ederek tesniye ve cemi müzekker sâlimin irabını fiillerin cezm hâlindeki sükûn durumuna benzetmiştir. Zira orada da i'râb alameti bulunmamaktadır. Dolayısıyla İbn Abdünnûr'a göre ortada kıyasa konu bir durum vardır. Bu yüzden o, İbn Usfûr'un görüşünü tercih etmiştir.¹⁹

2. هَا'nin Kelimesinde Ameli

Arapçada **لَات** kelimesi **لَيْسَ**'ye benzeyen harfler arasında zikredilmiştir.²⁰ **لَيْسَ**'ye kıyas edilerek âmil kabul edilen bu harf makîsun aleyhi gibi ismini ref', haberini nasb etmektedir. Fakat nahiv âlimleri bu harfin amel edebilmesi için bağlı bulunduğu cümlede bazı şartların bulunması gerektiğini zikretmişlerdir. Genel kabule göre bu harfin haberi veya ismi **حِينَ** veya ona anlam bakımından benzeyen **وَقْتُ**, **أَوَانٌ**, **وَقْتُ** ve **سَاعَةٌ** gibi zaman zarfı olan kelimelerden oluşmalıdır. Ayrıca **لَات**'nin isminin veya haberinin aynı anda zâhir olmayacağı; bunlardan birinin hafzedilmesi gerektiği ve çoğunlukla isminin mahzûf olduğu belirtilmiştir.²¹

İbn Usfûr **لَات**'nin mahzûf veya zâhir **حِينَ** kelimesiyle kullanıldığına temas ettikten sonra isminin zâhir olarak hem nekre hem de ma'rife gelebileceğine değinmiştir. **لَات**'nin isminin ma'rife oluşuna ise

لَاتَ هَا' ذِكْرَى جَبْرَةً أَوْ مَنْ جَاءَ مِنْهَا بِطَائِفِ الْأَهْوَالِ

“Şimdi Cübeyra'yı²² ya da onun korku ve dehşet uyandıran hayal gücünü hatırlamanın zamanı değil.”²³

şeklinde geçen beyti delil göstermiştir. Dolayısıyla İbn Usfûr yukarıdaki beyti istişhâda uygun bulmakta ve beyitte **لَات**'nin zâhir

¹⁵ İbn Usfûr esmâ-i sittenin i'râbı hususunda Cermî ile aynı görüşte değildir. bk. İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâci*, 1998, 1/54.

¹⁶ Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, thk. Hasen Hindâvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1997), 1/290.

¹⁷ Ebû Hayyân esmâ-i sitte konusunda İbn Usfûr'un görüşünü ademu nezîr olarak değerlendirmiştir. bk. Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 1/184.

¹⁸ Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Murâbit Delâî, *Netâicü't-tahsîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, thk. Mustafâ Sâvî el-Arabî (Bingazi: Metâbiu's-Sevre li't-Tibâa ve'n-Neşr, ts.), 1/403; Benzer eleştiriler için bk. Sâmîyye binti Sâlih b. Çanîm Sâidî, *Edilletü'l-ihticâci'l-akliyye 'inde İbn Mâlik fî Şerhi't-Teshîl* (Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 134, 287.

¹⁹ Ahmed el-Mâlekî İbn Abdünnûr, *Raşfü'l-mebânî fî şerhi hurûfî'l-me'ânî*, thk. Ahmed Muhammed Harrâd (Dimaşk: Dâru'l-Kâlem, 2002), 115.

²⁰ Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmî fî şerhi Cem'i'l-cevâmî*, thk. Ahmed Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 1/400 vd.

²¹ Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf İbn Hişâm, *Evḍahu'l-mesâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011), 1/257.

²² Bir kadın ismi. bk. Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh Ezherî, *Şerhu't-Taşrîh 'ale't-Tavdîh*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/270.

²³ Haffî bahrindeki bu beyit için bk. Meymûn b. Kays A'sâ, *Dîvânü A'sâ el-Kebîr* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1994), 1.

ma'rife kelimeye amel ettiğini iddia etmektedir.²⁴

İbn Uşfûr beyitte zikrettiği işaret isminin لَات'ın ismi olduğunu kabul ederek هَآ'nın işaret ismi²⁵ olarak ma'rife gelmesinin yanı sıra onun الْحَيْن anlamında olduğuna zımnen işaret etmiştir.

İbn Mâlik ise لَئْس'ye benzeyen harfleri açıklarken لَات kelimesinin zamana işaret eden هَآ ile kullanılabileceğine dair

حَنَّتْ نَوَارَ وَلَاتَ هَآ حَنَّتْ وَيدَا الَّذِي كَانَتْ نَوَارَ أَجَنَّتْ

“Her ne kadar vakit Nevâr'ın²⁷ ailesine duyduğu özlemi göstermenin yeri ve zamanı olmasa da içinde gizlediği duygu ortaya çıkıverdi.”²⁸

şeklindeki beyti nakletmiştir. Fakat İbn Uşfûr'un aksine هَآ ile kullanımında لَات'ın mühmel olduğuna hükmetmiştir. İbn Mâlik'e göre beyitte yer alan هَآ zarftır ve nasb konumundadır. Kendisinden sonra mahzûf bir أَنْ / harf-i mevsûl bulunmaktadır. İbn Mâlik, beyitte yer alan حَنَّتْ fiil cümlesini bu harf-i mevsûlün sılası olarak takdir etmiştir. Dolayısıyla ona göre beyitte yer alan harf-i mevsûl ve sılası mübtedâ, هَآ ise onun haberidir. Ebû Alî el-Fârîsî'nin (ö. 377/987)²⁹ aynı görüşte olduğuna temas eden İbn Mâlik, İbn Uşfûr'un هَآ'yı لَات'ın ismi olarak değerlendirmesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Çünkü İbn Mâlik'e göre zikri geçen işaret ismi gayr-ı mutasarrıftır ve cümlede zarf dışında bir konumda kullanılamaz.³⁰

İbn Mâlik bu konuya işaret isimlerini açıklarken de temas etmiş, isim vermeden لَات'ın zikri geçen beyitte amel ettiğini kabul eden bazı müteahhir âlimlerin beyitte geçen kullanımı لَئْسَ ذَلِكَ الْوَقْتُ وَقْتُ حَيْنٍ şeklinde takdir ettiklerini belirterek bunun hem de لَات hem de هَآ'nın kullanımına uygun olmadığını iddia etmiştir. İbn Mâlik'e göre لَات'ın ismi مَنَاصٍ حَيْنَ وَلَاتَ âyetinde³¹ görüldüğü üzere mahzûftur.³² Bu yüzden هَآ'nın لَات'ın ismi olması vârid olan kullanıma uygun değildir. Ayrıca ona göre هَآ işaret isminin فِي anlamı dışında kullanılabilmesi için başına مِنْ ya da إِلَى harf-i cerleri gelmelidir.³³ İbn Mâlik bu gerekçelerle هَآ'nın beyitte لَات'ın ismi olamayacağına hükmetmiştir.

Bu konuda üzerinde durulması gereken bir husus لَات'ın takdirinde İbn Mâlik'in هَآ'ya ifadesini kullanmasıdır.³⁴ Her ne kadar *Şerḥu't-Teshîl*'de هَآ'yı zaman anlamında işaret ismi olarak zikretse de³⁵ bu takdiri ve *Şerḥu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye* adlı eserinde de aktarmış fakat onu mekân işaret ismi olarak değerlendirmiştir.³⁶ Muhtemelen İbn Mâlik söz konusu beyitte هَآ'nın mekân anlamında olabirliğini daha kuvvetli görmektedir.³⁷ Bu durum onun itirazı için de daha sağlam delil getirme fırsatı verecektir. Zira هَآ'nın mekân işaret ismi olarak alınması durumunda لَات'ın zaman ifade eden isimlerde amel ettiği kabulüne ters bir durum olarak dikkat çekecektir. Fakat İbn Mâlik bunu net olarak açıklamamıştır.

Ebû Hayyân eserinde İbn Mâlik ve İbn Uşfûr'un لَات'ın هَآ ile kullanıldığını dair şahit olarak sunduğu beyitleri nakletmiş, İbn Mâlik'in konuyla ilgili görüşlerini ve İbn Uşfûr eleştirisini değerlendirmiştir. O, İbn Mâlik'in ifade ettiği gibi İbn Uşfûr'un لَات'ın هَآ'da amelini kabul ettiğini ve yukarıdaki beytin جَبَّيْرَةَ لَاتَ هَآ حَيْنَ ذِكْرَى جَبَّيْرَةَ şeklinde veya لَاتَ هَآ حَيْنَ ذِكْرَى جَبَّيْرَةَ şeklinde takdir

²⁴ İbn Uşfûr el-İşbîlî, *el-Muḥarrib*, 1/105.

²⁵ هَآ işaret ismi ve هَآ şeklinde de Arapçada yer bulmuştur. bk. Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Muhammed el-Esedî İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaṣṣal*, thk. İmîl Bedî Yâkub (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 2/182.

²⁶ İbn Mâlik'e göre هَآ hem mekâna hem de zamana işaret edebilir. Yukarıdaki beyitte zamana işaret ettiğini zikretmiştir. İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 1/250 vd.; İbn Mâlik aynı beyti başka bir eserinde delil göstererek هَآ'nın mekân zarfı olduğunu da belirtmiştir. bk. Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Endelîsî İbn Mâlik, *Şerḥu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, thk. Abdulmunim Ahmed Herîdî (Mekke: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1982), 1/445.

²⁷ Bir kadın ismi. bk. Muhammed b. Muhammed Hasen Şürrâb, *Şerḥu şevâhidi's-Şîriyye fi ümmâtî'l-kütübî'n-naḥviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2007), 1/215.

²⁸ Kâmil bahrindeki bu beyit Hâcel b. Nadle'ye nispet edilmiştir. bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şîr ve's-su'arâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002), 1/97.

²⁹ Fârîzî (ö. 981/1573) ve Ebû Hayyân bu konuda Ebû Alî el-Fârîsî'nin birden fazla görüşü olduğunu kaydetmişlerdir. Şemsüddîn Muhammed Fârîzî, *Şerḥu'l-İmâm el-Fârîzî 'alâ Elfiyye İbn Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2018), 1/450; Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 4/298.

³⁰ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 1/378 vd.; İbn Mâlik, *Şerḥu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, 1/445; هَآ ve diğer bazı işaret isimleri için لَازِمُ الظَّرْفِيَّةِ ifadesi kullanılır. Bu ifade söz konusu zarfların cümlede başka bir öge olamayacakları sadece mef'ûlün fih olabilecekleri anlamına gelmektedir. bk. Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1/253.

³¹ Sâd 38/3.

³² İbn Mâlik'e göre mahzûf olan isim ma'rife takdir edilmek zorundadır. Çünkü anlam bunu gerektirmektedir. bk. İbn Mâlik, *Şerḥu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, 1/442.

³³ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 1/251 vd.

³⁴ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 1/378.

³⁵ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 1/251.

³⁶ İbn Mâlik, *Şerḥu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, 1/445.

³⁷ Üşmûnî'nin (ö. 918/1513) ifadelerinden هَآ'nın mekân işaret ismi olmasının daha olası olduğu anlaşılmaktadır. bk. Nûruddîn Alî b. Muhammed Üşmûnî, *Menhecû's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/124, 271.

"Gençlerin övgüye layık, macera dolu tasarruflarında bir keyif hissederken ihtiyarlanıp saç ağarınca böyle bir keyfi hissetmeyiz."⁴⁸

beytini delil getirdiklerini zikretmiş ve doğrusunun da bu olduğunu beyan etmiştir.⁴⁹

İbn Uşfûr'un eserlerinde birbirine zıt iki görüş ileri sürdüğü müşahade edilmektedir. Zira *el-Mukarrib* adlı eserinde farklı görüşleri ve gerekçelerini aktarmadan ve çok net ifadelerle cinsini nefyeden Ş'dan sonra gelen cemi müennesin fetha üzere, *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*'de ise kesre üzere mebnî olduğunu ifade etmiştir. Nâzirü'l-Ceyş'te (öl. 778/1376) eserinde bu duruma temas etmiştir.⁵⁰ Her ne kadar Ebû Hayyân İbn Uşfûr'un birbirine zıt iki görüş beyanına dair bir ifade kullanmasa da *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*'ye dair kaleme aldığı muhtasar çalışmasında kesrenin daha sahih olduğunu zikretmiştir.⁵¹

İbn Mâlik cinsini nefyeden Ş'nın isminin cemi müennes sâlim olması durumunda hem fetha hem de kesre olarak iki şekilde okunmasının caiz olduğunu kaydetmiştir. Yukarıda verilen beytin haricinde

لَا سَابِغَاتٍ وَلَا جَاوَاءَ بِاسِلَةً تَقِي الْمَنُونَ لَدَى اسْتِيفَاءِ آجَالٍ

"Ölüm gelip çatığında bir insana onu ne giydiği kalın zırh ne de cesur ordular koruyabilir."⁵²

beytini ihticâc için uygun bulmuş ve görüşünü birden fazla beyit ile desteklemiştir. Akabinde ise İbn Uşfûr'un söz konusu durumlarda sadece fetha üzere okunması gerektiğine dair görüşünü paylaşmış diğer eserinde temas ettiği ve doğru olarak kabul ettiği kesre şeklinde gelebileceğine dair ifadelere yer vermemiştir.⁵³

İbn Mâlik'in cinsini nefyeden Ş'nın isminin cemi müennesi sâlim olması durumunda nasb alameti üzere mebnî oluşuna dikkat çekmekle beraber bu konuda fetha veya kesrenin belirleyici oluşunda nassı yani gelen rivayetleri esas aldığı görülmektedir. Bu nedenle İbn Uşfûr'un söz konusu meselede sadece fetha görüşüne değindiği söylenebilir.⁵⁴

İbn Mâlik "Cinsini nefyeden Ş'nın isminin nasb hâlindeki gibi mebnî olur." ifadesine bakıldığında⁵⁵ cemi müennes sâlim'in kesre olması gerektiği görülmektedir. Zira cemi müennes sâlim nasb hâlde kesre ile hareketlenir. Ancak İbn Mâlik konu hakkındaki görüşünü söz konusu durumda cemi müennes sâlimin fetha şeklinde geldiği rivayetlere göre tespit etmiştir. Hatta bu rivayetler sebebiyle fetha şeklinde okumanın daha meşhur olduğunu bildirmiştir.⁵⁶ Diğer taraftan İbn Uşfûr da her ne kadar Ş'nın isminin kesre olarak geldiği rivayete değinse de *el-Mukarrib* isimli eserinde bu konuya değinmemiş ve fetha gelmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁷

İbnü'd-Demâmînî, İbn Mâlik'in "Cinsini nefyeden Ş'dan sonra gelen isim, nasb alameti üzere mebnî olur." ifadesinin cemi müennes sâlimi kapsamadığı, burada bir istisnaya gittiği şekilde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü yukarıda da değinildiği gibi nasb alameti cemi müennes sâlimde kesre iledir. İbnü'd-Demâmînî'ye göre İbn Mâlik bu konuda semâ'ı dikkate alarak görüş beyan etmiştir.⁵⁸

Ebû Hayyân ise konuyla alakalı rivayetlerin dikkate alınması gerektiğine işaret ederek İbn Mâlik'e katılmıştır.⁵⁹

Yukarıda dikkat edilmesi gereken en önemli husus Ebû Hayyân'ın da eserinde belirttiği gibi Arapların konu ile ilgili kullanımları gelmektedir. Zira İbn Mâlik zikredilen beyitte fetha okunmasına dair rivayetin daha meşhur olduğunu kaydetmiştir. Bu nedenle İbn Uşfûr'a itiraz ederek aslında cemi müennes sâlimin nasıl okunabileceğine dair semâ'ın dikkate alınması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca gerek bu konuda gerekse diğer konularda İbn Mâlik'in İbn Uşfûr'a ait değerlendirmelerinde esas aldığı eserin *el-Mukarrib* olduğu görülmektedir. İbn Mâlik'in İbn Uşfûr'un *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî* adlı eserinden haberdar olduğu bilinmekle beraber⁶⁰ neden bu konuda kaynak olarak kullanmadığına yönelik herhangi bir ifadesine ulaşılamamıştır. Hatta yaptığımız araştırmada Nâzirü'l-ceyş dışında bu konuya temas eden başka bir nahivci de bilinmemektedir.⁶¹

⁴⁸ Basit bahrindeki bu beyit için bk. Ebû Mâlik et-Temîmî Selâme b. Cendel, *Dîvânü Selâme b. Cendel* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1993), 12.

⁴⁹ İbn Uşfûr el-İşbîlî, *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1998, 2/407 vd.

⁵⁰ Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Nâzirü'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâ'id bi Şerḥi Teshîli'l-fevâ'id*, thk. Alî Muhammed Fâhir (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 3/1420.

⁵¹ Ebû Hayyân, *el-Mevfûr*, 246.

⁵² Basit bahrindeki bu beytin şâiri meçhûldür. bk. Şürrâb, *Şerḥu şevâhidi's-şîriyye fi ümmâtî'l-kütübî'n-naḥviyye*, 2/212.

⁵³ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 2/55.

⁵⁴ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 2/55.

⁵⁵ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 2/53.

⁵⁶ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 2/55.

⁵⁷ İbn Uşfûr el-İşbîlî, *el-Mukarrib*, 1/190.

⁵⁸ İbnü'd-Demâmînî, *Ta'liku'l-ferâ'id*, 4/96.

⁵⁹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 5/229, 232.

⁶⁰ bk. İbn Mâlik, *Şerḥu'l-Kâfiyye's-şâfiye*, 1/404.

⁶¹ Cemi müennes sâlimin cinsini nefyeden Ş'nın ismi durumunda i'râbı ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 5/232 vd.; Nâzirü'l-Ceyş, *Temhîdu'l-*

4. Hâlin Taaddüdü Meselesi

Hâl Arapçada fiilin yapıldığı anda fâ'ilin veya mef'ûlün durumunu bildiren mansûb ögedir.⁶² Bu ögenin cümlede nasıl kullanılabileceğine dair nahiv âlimleri muhtelif görüşlere sahiptirler. Üzerinde ihtilaf edilen meselelerden birisi de hâlin atıfsız bir şekilde cümlede bulunup bulunamayacağıdır. Hâl konusunu eserinde ele alan İbn Usfûr sâhibu'l-hâlin atıfsız olarak birden fazla hâl alamayacağına hükmetmiştir. Ona göre sadece âmili ism-i tafdîl olunca atıfsız bir şekilde birden fazla hâl alabilir. Örneğin *أَحْسَنُ أَنْتَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَحْسَنُ قَائِمًا مِنْكَ يَوْمَ الْخَمِيسِ قَاعِدًا* cümlesinde *أَحْسَنُ* ism-i tafdîli ve *قَائِمًا* kelimelerini hâl olarak nasbetmiştir.⁶³ Çünkü İbn Mâlik'in ifadesine göre İbn Usfûr ism-i tafdîli iki fiil yerinde düşünmüştür.⁶⁴ Ayrıca İbn Mâlik'e göre İbn Usfûr *زَيْدٌ الْيَوْمَ أَفْضَلُ مِنْهُ عَدَا* cümlesindeki görüldüğü gibi ism-i tafdîlin birden fazla zarf alabilirliğini makûsun aleyh kabul etmiş ve *زَيْدٌ رَاكِبًا أَحْسَنُ مِنْهُ مَاشِيًا* şeklinde hâlin sadece ism-i tafdilde taaddüdüne cevaz vermiştir.⁶⁵ Bununla birlikte İbn Usfûr âmili ism-i tafdîl olmasının dışında sâhibu'l-hâlin birden fazla olması durumunda hâlin de birden fazla olacağına hükmetmiştir. Örneğin ona göre *عَمْرُو لَقِيَ عَمْرُو زَيْدًا مُصْعِدًا مُنْحَدِرًا* cümlesinde *مُصْعِدًا* ve *مُنْحَدِرًا* hâldir, sâhibu'l-hâlleri ise sırasıyla *عَمْرُو* ve *زَيْدٌ* kelimeleridir.⁶⁶

İbn Mâlik hâlin taaddüdü konusuna dair bilgiler aktarırken hâl ile haber ve sıfat arasında benzerliğe de değinmiştir. O, aralarındaki anlamsal benzerlik⁶⁷ sebebiyle hâlin cümlede birden fazla gelebileceğine hükmetmiştir. Örneğin İbn Mâlik'e göre *زَيْدٌ رَاكِبٌ مُفَارِقٌ زَيْدًا مُصَاحِبٌ عَمْرًا* ve *زَيْدٌ رَاكِبٌ مُفَارِقٌ عَمْرًا مُصَاحِبٌ عَمْرًا* cümlelerinde tek bir âmîl olmasına rağmen gerek haber gerekse sıfat birden fazla gelebilmektedir. Aralarındaki benzerlik sebebiyle *زَيْدٌ رَاكِبًا مُفَارِقًا عَمْرًا مُصَاحِبًا عَمْرًا* şeklinde hâlin de birden fazla gelebileceğine hükmetmiştir. Bununla birlikte İbn Usfûr'un bu konudaki görüşüne değinmiş ve kendi görüşünün daha isabetli olduğunu temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre örneğin *يَوْمَ الْخَمِيسِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ* cümlesine bakıldığında bir kişinin aynı anda iki farklı günde olması imkânsızdır. Fakat *زَيْدٌ ضَاحِكًا مُسْرِعًا* cümlesinde görüldüğü üzere kişinin aynı anda hem gülüp hem de koşması mümkündür. Bu nedenle İbn Mâlik İbn Usfûr'un bu kıyasının geçerli olmadığını düşünmektedir. Ayrıca İbn Mâlik'e göre *يَوْمَ الْجُمُعَةِ يَوْمَ الْخَمِيسِ* ifadelerinin karşılığı *زَيْدٌ ضَاحِكًا بَاكِيًا* cümlesidir. Zira bir kimse hem gülüp hem ağlayamaz. Fakat bu cümle bile İbn Mâlik'e göre caizdir. Zira bu cümle Zeyd'in bazen gülerken bazen ise ağlayarak geldiği anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla İbn Mâlik İbn Usfûr'un konuyla ilgili görüşlerinin hatalı olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

Şâtibî (ö. 790/1388) İbn Usfûr'un hâli zarflara kıyas etmesini yanlış bularak bu konuda İbn Mâlik'e katılmıştır. Zira ona göre İbn Usfûr iki farklı şeyi kıyasa konu yapmıştır. Şâtibî'ye göre mesele hem âmîl hem de mânâ yönünden ele alınabilir. Anlam yönünden ilk bakışta bir problem görüle de mecazen de olsa hâlin birden fazla atıfsız gelmesinde bir sakınca yoktur.⁶⁹

Ebû Hayyân, İbn Mâlik'in İbn Usfûr'a nispet ettiği görüşün aslında Ebû Alî el-Fârisî ve birçok nahiv âlimine ait olduğunu kaydetmiştir. İbn Mâlik'in bundan habersiz olmasını ve bu görüşü sadece İbn Usfûr'a nispet etmesini tuhaf karşılamıştır. Ebû Hayyân'a göre Ebû Alî el-Fârisî ve bu görüşte olanlar İbn Usfûr gibi düşünmekle beraber anlamsal bir problem nedeniyle hâlin taaddüdüne cevaz vermemişlerdir. Örneğin *زَيْدٌ مُسْرِعًا بَاكِيًا* cümlesinde onlara göre iki ihtimal söz konusudur. Buna göre *بَاكِيًا* kelimesi *مُسْرِعًا*'nın sıfatı olabilir. Ayrıca *بَاكِيًا* hâl, sâhibu'l-hâli ise *مُسْرِعًا* kelimesindeki gizli zamir olarak düşünülebilir. Ebû Hayyân bu nedenle zikri geçen nahiv âlimlerinin taaddüdü hâle cevaz vermediklerini zikretmiştir.⁷⁰

İbn Mâlik'in İbn Usfûr eleştirisine bakıldığında kıyas kaynaklı bir eleştiri olduğu görülmektedir. Zira İbn Usfûr'un hâli zarflara benzetip kıyasa konu yapması İbn Mâlik tarafından doğru bulunmamış ve haber ve sıfata kıyas edilmesinin daha doğru olduğunu beyan etmiştir.⁷¹

kavâ'id, 3/1406 vd.; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsâ Selsîlî, *Şifâu'l-'alîl fi İzâhi't-Teshîl*, thk. Abdullâh Alî el-Hüseynî (Mekke: el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1986), 1/380.

⁶² Ömer b. İsâ b. İsmâîl el-Hermî, *el-Muħarrer fi'n-naħiv* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2008), 2/837; İbrâhîm İbrâhîm Berekât, *en-Naħvu'l-'Arabî* (Mısır: Dâru'n-Neşr li'l-Câmi'ât, 2007), 3/3.

⁶³ İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Muħarrib*, 1/155.

⁶⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/349.

⁶⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/349.

⁶⁶ İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Muħarrib*, 1/155.

⁶⁷ İbn Mâlik hâlin sâhibu'l-hâlin durumunu açıklamasını haberin mübtedâyı, sıfatın ise mevsûfu açıklamasına benzetmiştir. bk. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/321, 328, 331.

⁶⁸ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/348 vd.

⁶⁹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ Şâtibî, *el-Makâşidü's-şâfiyye fi şerhi'l-Hulûlâtî'l-kâfiyye*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin vd. (Mekke: Ma'hedü'l-Bühûsî'l-İlmiyye, 2007), 3/482 vd.

⁷⁰ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 9/132.

⁷¹ Konu hakkında bk. Nâzirü'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâ'id*, 5/2313 vd.; İbn Akîl, *el-Musâ'id*, 2/35.

5. نَعَمْ ve بَسْ'den Sonra Gelen Mahsûsun Cümledeki Konumu

Arapçada çoğu nahivcinin fiil kabul ettiği⁷² نَعَمْ ve بَسْ kelimeleriyle oluşan medih ve zem üslubunda mahsûs adı verilen bir isim bulunmaktadır. Örneğin نَعَمْ الرَّجُلُ زَيْدٌ cümlesindeki زَيْد kelimesine nahiv âlimleri mahsûs ismini vermişler ve kelimenin konumu hakkında muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir.⁷³

İbn Uşfûr gerek *el-Muḥarrir* adlı eserinde gerekse *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*'de mahsûsun medh ve zem fiillerinden sonra zikredilmesi hâlinde nahiv âlimleri tarafından dillendirilen farklı görüşlere değinmiştir. İbn Uşfûr'a göre نَعَمْ الرَّجُلُ زَيْدٌ cümlesinde mahsûs olan زَيْد kelimesi mübtedâsı mahzûf هُوَ zamirinin haberi olarak takdir edilebilir. Bununla birlikte İbn Uşfûr زَيْد kelimesinin mübtedâ, haberinin ise mahzûf المَمْدُوح şeklinde takdirini de mümkün görmektedir. Ayrıca birçok nahiv âliminin kabul ettiği şekilde زَيْد kelimesinin mübtedâ, fiil ve fâ'ilden oluşan نَعَمْ الرَّجُلُ زَيْدٌ cümlesinin ise öne geçmiş haber olarak düşünülebileceğini aktarmaktadır.⁷⁴

İbn Mâlik ise mahsûsun medih ve zem fiillerinden sonra gelmesi hâlinde mübtedâ olarak cümlede yer bulması gerektiğini düşünmektedir. Örneğin o, بَسَّ الْقَرَيْنَ عَمْرُو cümlesinde عَمْرُو kelimesinin muahhar mübtedâ, بَسَّ الْقَرَيْنَ cümlesinin ise mukaddem haber olduğunu ifade etmiştir. İbn Mâlik'e göre her ne kadar medih ve zem cümlesinde mübtedâyâ dönen bir zamir bulunmasa da bunun kendi görüşüne aykırı olmadığını zira fâ'ilin mana olarak bizatihi mübtedânın kendisi olduğunu zikretmiştir. Çünkü o, كَلَامِي اللّٰهُ رَبَّنَا gibi cümlelerde de aynı durumun söz konusu olduğunu ifade ederek görüşünü farklı kullanımlarla desteklemeye çalışmıştır. İbn Mâlik Sîbeveyhi'nin mahsûsun mübtedâsı hazfedilmiş haber olabileceğine dair görüşünü inceledikten sonra İbn Uşfûr'un ifade ettiği gibi mahsûsun mübtedâ, haberinin ise mahzûf olabileceğine dair görüşü kabul edilebilir görmemiştir. Zira ona göre haberin hazfî bir gerekçeye bağlı olmalıdır. Başka bir ifadeyle haberin hazfedilmesini gerekli kılan bir durum olmalıdır. İbn Mâlik bu duruma haberi hazfedilmiş لَوْلَا'yı örnek vermektedir.⁷⁵ Ona göre Arapçada yerine bir karine olmadan hazfedilmiş bir haber bulunmamaktadır. Bu nedenle İbn Uşfûr'un mahsûsun mahzûf haber olabileceğine dair yorumuna itirazda bulunmuştur.⁷⁶

İbn Hişâm da haberin hazfîni gerekli kılacak bir durumun olmayışı sebebiyle İbn Uşfûr'a karşı çıkıldığını kaydetmiştir.⁷⁷ Ebû Hayyân da bu konuda İbn Mâlik'e katılmaktadır.⁷⁸ Şâtıbî'ye göre medih ve zem üslubunda dilbilgisel olarak haber olabilecek bir kelime varsa haberin mahzûf olduğunu söylemeye ihtiyaç yoktur.⁷⁹

Nâziru'l-Ceyş, İbn Mâlik'in eleştirilerini sunduktan sonra farklı bir açıdan da İbn Uşfûr'un görüşünün hatalı olduğuna temas etmiştir. Ona göre نَعَمْ الرَّجُلُ زَيْدٌ ifadesini kullanan mütekelim dinleyenin övülenin kim olduğuna dair bilgisine vakıf olduğunu düşündüğünde زَيْد kelimesini mübtedâ, fakat dinleyenin bilgisi olmadığını düşündüğünde ise ona bilmediğini göstermek için زَيْد kelimesini haber yapar. Yani haberin bu durumda bilinmiyor olması gerekir. İbn Uşfûr'un ifade ettiği gibi المَمْدُوح kelimesinin haber olarak takdir edilmesine ihtiyaç yoktur. Çünkü نَعَمْ الرَّجُلُ ifadesinde övülme olayı zaten bellidir. Dolayısıyla söz konusu kelimenin konumuyla ilgili üçüncü bir durum Nâziru'l-Ceyş'e göre olamaz.⁸⁰

6. حَبْدَا Kelimesinin Türü

Nahiv âlimlerinin arasında نَعَمْ ve بَسْ'den sonra ele aldıkları حَبْدَا'nın kelime çeşitlerinden hangisine dahil olduğu hususunda muhtelif görüşler ortaya çıkmıştır. حَبْدَا'nın fiil olduğunu iddia edenlerin yanı sıra onun fiil ve fâ'ilden oluştuğunu fakat terkip

⁷² Bu konuda farklı görüşler vardır. bk. Berekât, *en-Nahvu'l-'Arabi*, 4/136 vd.

⁷³ Berekât, *en-Nahvu'l-'Arabi*, 4/159 vd.

⁷⁴ İbn Uşfûr el-İşbîlî, *el-Muḥarrir*, 1/69; İbn Uşfûr el-İşbîlî, *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1998, 2/70.

⁷⁵ لَوْلَا'nın haberinin hazfedilmesinin sebebi kesin biliniyor olduğundandır. Şartın cevabında net bir şekilde bu durum anlaşılmaktadır. bk. Fârîzî, *Şerḥu'l-İmâm el-Fârîzî 'alâ Elfiyye İbn Mâlik*, 1/364; Bedruddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'n-Nâzım, *Şerḥu İbnü'n-Nâzım 'alâ Elfiyye İbn Mâlik*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 87.

⁷⁶ İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 3/17. İbn Mâlik'in İbn Uşfûr'a yönelik itirazını daha net anlayabilme adına أَقَانِمُ زَيْدٌ cümlesi örnek verilebilir. Bu cümlede أَقَانِمُ, haberi hazfedilmiş mübtedâ olarak i'râb alabilmektedir. Çünkü زَيْد kelimesi ism-i fâ'ilin ma'mûlüdür yani fâ'ilidir ve مَسَدَ الْخَبَرِ olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla haberin hazfedilmesinin sebebi bu cümlede bulunmaktadır. Fakat İbn Uşfûr'un zikrettiği cümlede مَسَدَ الْخَبَرِ yoktur. Bu sebeple bu konuda kendisine itiraz edilmştir.

⁷⁷ Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm, *Muḡni'l-lebîb 'an kütübî'l-e'ârib*, thk. Fahrüddîn Kabâve (İstanbul: Dâru'l-Lubâb, 2018), 691.

⁷⁸ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 10/137 vd.; Hüseyin el-Hâdî Muhammed Şerîf, "Mesâilü nahviyye hâlefe fihâ Ebû Hayyân İbn Uşfûr fî Kitâbilhî et-Tezyîl ve't-tekmîl", *Mecelletü Külliyyeti'-'Âdâb* 10 (Aralık 2017), 43 vd.

⁷⁹ Şâtıbî, *el-Makâşidü's-şâfiyye*, 4/538.

⁸⁰ Nâziru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâ'id*, 5/2577 vd.

hâlinde isim olduğunu zikredenler bulunmaktadır. Bazı nahivciler söz konusu ifadenin sadece fiil ve fâ'ilden oluştuğunu, bazıları ise *حَبَّ*'nin fiil, *دَا*'nın ise zait olduğunu beyan etmişlerdir.⁸¹

İbn Usfûr zikri geçen her iki eserinde de konuyu incelemiştir. O, öncelikle *حَبَّ*'nin fiil ve fâ'ilden oluştuğunu düşünenlerden bahsetmiş, onların *نَعْمَ* ve *بَيْسَ*'de olduğu gibi *حَبَّ* cümlesinde mahsûsun (*زَيْدٌ*) cümledeki konumunu tespitiye yöneliklerine değinmiştir. Akabinde *حَبَّ*'yi birleşik bir yapı kabul edenlerin iki kısma ayrıldığını; bazılarının onu fiil bazılarının ise isim olarak ele aldıklarını zikretmiştir. Zikri geçen ifadenin fiil olduğunu söyleyenler İbn Usfûr'a göre fiillerin önce vazedilmesini ve fiilin isimden daha fazla harf sayısına sahip olmasını bu konuda hüccet saymışlardır. *حَبَّ*'nin isim olması gerektiğini iddia edenler ise İbn Usfûr'a göre isimlerin fiillere göre asıl oluşunu dile getirmişlerdir. Onlara göre asıl ve fer'in birleşmesi hâlinde terkinin isim olması gerekmektedir. Ayrıca onlar *رَامَ هَرْمُزٌ، بَعْلَبَكٌ* gibi mürekkep hâlde birçok ismin bulunmasına rağmen fiillerde böyle bir durumun söz konusu olmadığını söylemişlerdir. İbn Usfûr'un da tercih ettiği bu birleşik yapının isim olarak değerlendirilmesi gerektiğini söyleyenler Arapların *يَا* nidâ harfini herhangi bir sakınca duymadan *حَبَّ*'da kullandıklarını belirtmişlerdir. Böylece onlara göre *يَا* nidâ harfi fiillerde kullanılmakla beraber Araplar tarafından hoş karşılanmamış fakat *حَبَّ*'da böyle bir çekince olmamıştır. İbn Usfûr

يَا حَبَّ جَبَلُ الرِّيَّانِ مِنْ جَبَلٍ وَحَبَّ سَاكِنُ الرِّيَّانِ مَنْ كَانَا

"Reyyân dağı⁸² ne güzel bir dağ, orada ikamet edenler de ne güzel insanlar."⁸³

beytini bu konuda delil olarak sunmuş ve Arapların bu kullanıma sıcak baktıklarını belirtmiştir. İbn Usfûr'a göre bu durum onun isim olarak görüldüğünün delilidir.⁸⁴ Öte yandan ona göre

أَلَا يَا اسْقِيَانِي قَبْلَ غَارَةِ سِنْجَالٍ وَقَبْلَ مَنَآيَا قَدْ حَضَرْنَ وَأَجَالَ

"Arkadaşlar! Sincâl'a⁸⁵ felaket gelmeden, muhtemel canlar gitmeden önce bana içecek verin."⁸⁶

beytindeki gibi *يَا*'nın fiille kullanımı Araplar tarafından pek tercih edilmemiştir.⁸⁷

İbn Mâlik eserinde *حَبَّ* konusunu işlerken Müberred (ö. 286/900) ve İbn Serrâc'ın (ö. 316/929) söz konusu kelimeyi isim olarak ele aldıklarına değinmiş ve varılan bu hükmün yanlış olduğunu ispata yönelmiştir. İbn Usfûr'un da aynı fikirde olduğunu beyan eden İbn Mâlik onun *يَا* nidâ harfi üzerinden *حَبَّ*'nin isim olması gerektiğine dair ifadelerini eleştirmiştir.⁸⁸ *حَبَّ* ifadesinin fiil ve fâ'ilden oluştuğu yönünde fikir beyan eden İbn Mâlik, İbn Usfûr'un iddiasının tutarlı olmadığına vurgu yapmıştır. Ona göre İbn Usfûr'un söylediğinin aksine *يَا*'nın diğer fiillerle kullanılması *حَبَّ* ile kullanımından daha fazladır. İbn Mâlik ayrıca Kisâî'nin (ö. 189/805) *يَا اسْجُدُوا* *أَلَا* *يَا اسْجُدُوا* şeklindeki kıraatında⁸⁹ nidâ harfi fiille kullanıldığını söyleyerek konuyu farklı bir boyuta taşımıştır. Çünkü ulemanın bu âyeti⁹⁰ *يَا هَوَلَاءِ اسْجُدُوا* şeklinde takdir ettiklerini, aynı şekilde *حَبَّ* *يَا*'nın *يَا قَوْمُ حَبَّ* şeklinde takdir edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan İbn Mâlik münâdânın hazfedilip *يَا*'nın tek başında kaldığına yönelik nahiv âlimlerinin icmâ'ını da burada zikretmeye değer bulmuştur.⁹¹ Dolayısıyla İbn Mâlik'e göre İbn Usfûr'un *يَا* nidâ harfi sebebiyle *حَبَّ*'nin isim olması gerektiğine dair açıklamaları var olan Arap kullanımına uymamaktadır.

Ebu Hayyân bu konuda İbn Usfûr'un görüşüne katılmamakla beraber⁹² *حَبَّ* üzerinde terettüp eden tartışmaların Sîbeveyhi'nin sözlerinden⁹³ kaynaklandığına vurgu yapmıştır. Ona göre Sîbeveyhi'nin *وَهُوَ اسْمٌ مَرْفُوعٌ* ifadesini bazı nahiv âlimleri *حَبَّ* kelimesine

⁸¹ Şâtîbî, *el-Makâşidü'l-Şâfiye*, 4/552; Berekât, *en-Nahvu'l-'Arabi*, 4/172.

⁸² Âmir b. Sa'sa'a oğullarının yaşadığı dağlık arazi. bk. İbn Atiyye b. et-Temîmî Cerîr, *Dîvânü Cerîr bi Şerhi Muhammed b. Habîb*, thk. Numân Muhammed Emîn Tâhâ (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/165.

⁸³ Basîr bahrindeki bu beyit için bk. Cerîr, *Dîvânü Cerîr bi Şerhi Muhammed b. Habîb*, 1/165.

⁸⁴ İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1998, 2/75 vd.; Ebû Hayyân, *el-Mevfûr*, 163.

⁸⁵ Azerbaycan'da bir yer ismi. bk. Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed Aynî, *el-Makâşidu'n-nahviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye*, thk. Alî Muhammed Fâhir, Ahmed Muhammed Tevfik es-Sûdânî (Kahire: Dâru's-Selâm, 2010), 3/1474.

⁸⁶ Tavîl bahrindeki bu beytin rivayeti biraz farklıdır. bk. Ebû Sâid ez-Zübeyânî Şemmâh, *Dîvânü Şemmâh b. Dîrâr*, Thk. Salahuddîn el-Hadî (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 456.

⁸⁷ İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Mukarrib*, 1/70.

⁸⁸ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/24; Murâdî de aynı ifadelerle İbn Mâlik'in görüşünü aktarmıştır. Bedruddîn Hasen b. Ümmü Kâsım Murâdî, *Şerhu't-Teshîl*, thk. Muhammed Abdünnabî Muhammed (Mansûre: Mektebetü'l-İmân, 2006), 637.

⁸⁹ Hasen b. Ahmed Ebû Alî el-Fârisî, *el-Hüccetü'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Bedruddîn Kahvecî, Beşîr Cüveycâbî (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1993), 7/3/48.

⁹⁰ en-Neml 27/25.

⁹¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/24 vd.

⁹² Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 10/158.

⁹³ Sîbeveyhi'nin ifadeleri için bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/180.

bazıları ise إِشَارَة ismine hamletmişlerdir.⁹⁴

Nâzirü'l-Ceyş, Ebû Hayyân'a katılmakla beraber söz konusu terkipte geçen işaret isminin حَبَّ الدُّنْيَا, حَبَّ الدُّنْيَا, حَبَّ الدُّنْيَا gibi örneklerinde görüldüğü gibi müşârun ileyin farklı olmasına rağmen değişmemesini ve حَبَّ ile دَا (حَبَّ الدُّنْيَا gibi) arasında herhangi bir kelimenin girememesini İbn Uşûr'un bu konudaki görüşünün temelini oluşturduğunu düşünmektedir.⁹⁵ Nâzirü'l-Ceyş'e katılmakla beraber İbn Uşûr'un görüşünde en önemli etken zikri geçen terkinin لَ nidâ harfiyle kullanılmasıdır. Zira kendisi يَا قَوْمُ حَبَّ دَا şeklinde takdirin yapılabileceği ve لَ'ın tenbih edatı olarak ele alınabileceği görüşüne cevap olarak حَبَّ دَا'nın لَ ile kullanımına vurgu yapmıştır. Yani ona göre bu durum görüşünde en etkili argümandır.⁹⁶

İbn Mâlik *Şerḥu't-Teshîl*'de İbn Uşûr'un *el-Muḥarrib* adlı eserindeki görüşleri esas aldığı buna mukabil *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî* adlı eserindeki ifadelerine yönelik bir yorumda bulunmadığı söylenebilir. Çünkü İbn Uşûr konuya dair asıl görüşü *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî* de temellendirmiştir. Fakat İbn Mâlik kendisini sadece nidâ harfi üzerinden yaptığı çıkarım sebebiyle eleştirmiştir.

7. Babından Gelen Fiillerden Taaccüp Sigasının Yapılabilirliği Meselesi

Arap dilinde taaccüp üsluplarından birisi مَا أَفْعَلَهُ kalıbıdır. Nahiv âlimleri arasında hangi bablarından bu kalıpta taaccüp yapılacağı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle أَفْعَلْ babından gelen fiillerden taaccübü meselesi nahiv eserlerinde önemli bir yer işgal etmiştir.⁹⁷

İbn Uşûr *el-Muḥarrib* adlı eserinde şâz bazı kullanımlar haricinde أَفْعَلْ vezni dışında mezîd bablardan مَا أَفْعَلَهُ vezninde taaccüp yapılamayacağını beyan etmiştir. İf'âl babından gelen fiilleri iki kısma ayıran İbn Uşûr görüşünü bu temel üzere binâ etmiştir. Ona göre if'âl babının hemzesi nakil ifade ediyorsa başka bir ifadeyle fiil müteaddî ise ondan taaccüp sigası yapılamaz. O, sadece مَا أُعْطَاهُ gibi şâz kullanımların olabileceğini fakat bunların kıyasa konu yapılamayacağını zikretmiştir. Buna karşılık o, مَا أَخْطَاهُ gibi geçişsiz fiillerden taaccüp yapmada herhangi bir sakınca görmemiştir.⁹⁸

İbn Uşûr *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî* adlı eserinde ise bu konuda üç farklı görüşe temas etmiştir. İbn Uşûr'a göre أَفْعَلْ babından gelen fiillerden taaccüp yapılmasına cevaz vermeyen nahiv âlimleri onu diğer mezîd bablara kıyas etmişler, cevaz verenler ise taaccüp fiilindeki hemzeyi if'âl babındaki hemzenin yerine geçtiğini zikretmişlerdir. İf'âl babını ikiye ayıranların ise bu babtan gelen müteaddî fiillerin hemzesindeki ziyadelik (lâzımı müteaddî, müteaddî fiili ise çift müteaddî yapması) sebebiyle taaccüp sigasında kullanılmalarına cevaz vermemişler. Fakat if'âl babından gelen lâzım bir fiilse ortada ziyade bir anlam olmadığı için taaccüp yapılabileceğine hükmetmişlerdir.⁹⁹

İbn Uşûr'un yukarıda vermiş olduğu bilgilerden hareketle kendisine nispet edilen üçüncü görüşün başkalarına da ait olduğu söylenebilir. Hatta bu eserde konuyla ilgili görüşleri verdikten ve ذَلِكَ وَهُوَ قَوْلُهُمْ إِلَّا فِيمَا شَدَّ مِنْ ذَلِكَ وَمَا أُعْطَاهُ لِلدَّرَاهِمِ, مَا آتَاهُ لِلْمَعْرُوفِ, مَا أَصَوَّبَهُ, مَا أَخْطَاهُ, مَا أَتَنَّهُ, مَا أَضَيَعَهُ kullandıktan sonra مَا أُعْطَاهُ لِلدَّرَاهِمِ, مَا آتَاهُ لِلْمَعْرُوفِ, مَا أَصَوَّبَهُ, مَا أَخْطَاهُ, مَا أَتَنَّهُ, مَا أَضَيَعَهُ şeklindeki konuya dair örnekleri şâz olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁰ Halbuki diğer eserinde zikri geçen örneklerin bir kısmını lâzım fiile bir kısmını ise müteaddî fiile örnek vermiştir.¹⁰¹ İbn Uşûr'un bu ifadelerinden أَفْعَلْ babındaki fiillerden taaccüp yapılamayacağına hükmettiğine yorumlanabilir. Fakat konuyu eserlerinde ele alan nahiv âlimleri İbn Uşûr'un أَفْعَلْ babından gelen şâz haricinde müteaddî fiillerden taaccüp yapılamayacağı şeklinde anlamışlardır. Örneğin İbn Uşûr'un *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî* adlı eseri üzerine Ebû Hayyân'ın *el-Mevfûr min Şerhi İbn 'Uşûr* isimli muhtasar çalışmasında bu müşahade edilmektedir.¹⁰²

Meseleyi *Şerḥu't-Teshîl*'de ele alan İbn Mâlik, İbn Uşûr'un مَا أَغْنَى زَيْدًا örneğinde görüldüğü gibi أَفْعَلْ babından gelen lâzım fiillerin taaccübüne cevaz verdiğini kaydetmiştir. Buna mukabil مَا أُعْطَاهُ gibi kullanımların ise kıyasa konu yapılamayacağını zira müteaddî fiillerin söz konusu taaccüp sigasında kullanılamayacağına dair iddiasını nakletmiştir. İbn Uşûr'un herhangi bir delile dayanmadan hüküm verdiğini söyleyen İbn Mâlik Sîbeveyhi'nin böyle bir ayrıma gitmediğine de vurgu yapmıştır. Ayrıca o, if'âl

⁹⁴ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 10/161.

⁹⁵ Nâzirü'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâ'id*, 5/2597 vd.

⁹⁶ İbn Uşûr el-İşbîlî, *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1998, 2/77.

⁹⁷ bk. Bedruddîn Hasen b. Ümmü Kâsım Murâdî, *Tevdîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyye İbn Mâlik*, thk. Abdurrahmân Alî Süleymân (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2008), 2/894.

⁹⁸ İbn Uşûr el-İşbîlî, *el-Muḥarrib*, 1/73.

⁹⁹ İbn Uşûr el-İşbîlî, *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1998, 2/42.

¹⁰⁰ İbn Uşûr el-İşbîlî, *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1998, 2/42.

¹⁰¹ İbn Uşûr el-İşbîlî, *el-Muḥarrib*, 1/73.

¹⁰² Ebû Hayyân, *el-Mevfûr*, 165.

babıyla sülâsî fiillerin muzâri, ism-i zaman, ism-i mekân ve ism-i fâ'illerinin lafzen benzerliğine ve sülâsî fiil ile if'âl babı arasındaki anlamsal yakınlığa değinerek görüşünü temellendirmeye çalışmıştır.¹⁰³

Şatıbî konuyla ilgili İbn Usfûr'un *el-Muḳarrib* adlı eserindeki görüşünü esas almıştır. Onun dışında hiçbir nahiv âliminin bu düşüncede olmadığını belirterek bunu icmâ'a muhalif bir fikir telakki etmiştir. Ayrıca Şatıbî'ye göre if'âl babıyla sülâsî fiiller arasında iltibasa yol açan dikkate değer bazı farklar bulunmaktadır. Bu farkları görmezden gelip sadece müteaddî ve lâzım farkına vurgu yapması sebebiyle İbn Usfûr görüşünde hatalıdır.¹⁰⁴

Her ne kadar Şatıbî İbn Usfûr'un görüşünde tek kaldığını ifade edip icmâ'a aykırı olduğunu ifade etse de İbn Usfûr'un ifadelerinden başka nahivcilerin de bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁵

Nâzirü'l-Ceyş *أَفْعَلْ* babından Arap dilinde çok sayıda fiilin taaccübünün yapıldığını bu sebeple semâ'nın belirleyici olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁶

İbn Usfûr'un görüşünü Sîbeveyhi'ye dayandığına dair rivayetler de bulunmaktadır.¹⁰⁷ Ayrıca Ebû Hayyân da Sîbeveyhi'nin konu hakkındaki sözlerinin¹⁰⁸ raviler tarafından yanlış kaleme alındığına dair bazı iddialardan bahsetmiştir. İddiaya göre Sîbeveyhi hangi bablardan taaccüp yapılacağını izah ederken kullandığı ikinci taaccüp sigası *أَفْعَلْ* ifadesinin bazı raviler tarafından *أَفْعَلْ* şeklinde yazılmış ve bu sebeple if'âl babından taaccüp yapılabilir sonucuna varılmıştır. Fakat Ebû Hayyân Sîbeveyhi'nin konuya dair *أَعطى* fiilini örnek vermesi sebebiyle metinde geçen kelimenin *أَفْعَلْ* olarak okunması gerektiğini belirterek bu iddianın doğru olmadığına dikkat çekmiştir.¹⁰⁹ Ebû Hayyân ayrıca bu konuda semâ'nın belirleyici oluşuna vurgu yapmıştır.¹¹⁰

Yukarıda cemi müennes sâlim'in i'râbı ve *أَفْعَلْ* babından gelen fiillerin taaccübü meselelerinde İbn Usfûr'un farklı görüşlerinin olduğu görülmektedir. Fakat Nâzirü'l-Ceyş dışında ne İbn Mâlik ne de eserlerinde bu tartışmaları inceleyen nahiv âlimleri bu hususa değinmişlerdir. İbn Usfûr yukarıda zikredilen eserlerinden hangisini daha sonra kaleme aldığına dair kaynaklarda bir ifade bulunmasa¹¹¹ da *el-Muḳarrib* adlı eserini diğer çalışmasından daha sonra kaleme aldığı söylenebilir. Zira *أَفْعَلْ* babından gelen fiillerin taaccüp yapılamayacağı şeklinde zikrettiği *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*'deki görüşünün¹¹² *el-Muḳarrib*'te tashih edilerek müteaddî fiillerden kaydı konulması¹¹³ bunu düşündürmektedir. Ayrıca Murâdî'nin (ö. 749/1348) eserinde zikrettiği İbn Usfûr' dair bazı bilgiler bu düşüncüyü destekler mahiyettedir. Çünkü Murâdî, İbn Usfûr'un son teliflerinde *بَسْ* ve *نَعَمْ* kelimeleri üzerinde onların fiil olduğu hususunda gerek Basralılar gerekse Kûfeliler arasında herhangi bir görüş farklılığının olmadığına dair bir bilgiyi paylaştığını nakletmiştir.¹¹⁴ İhtilâfın kendisinden sonra gelen fâ'iliyle beraber değerlendirildiğinde ortaya çıktığını zikretmiştir. Bu bilgiler ışığında *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*'ye bakıldığında söz konusu kelimelerin fiil veya isim olduğu konusunda ihtilâfın varlığından bahsedilmiştir.¹¹⁵ Fakat *el-Muḳarrib*'te ise Basra veya Kûfe ayrımına gidilmeden bunların fiil olduğu zikredilmiştir.¹¹⁶ Her ne kadar Murâdî eser ismi vermediyse de bunun *el-Muḳarrib* olduğu söylenebilir. Bununla birlikte İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl*'ini İbn Usfûr'un *el-Muḳarrib*'inden sonra kaleme aldığı kesindir. Fakat *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî* isimli eserden haberdar olmasına rağmen¹¹⁷ İbn Mâlik buradaki görüşlerini *Şerhu Teshîl*'de esas almamıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi bu eserin daha önce yazıldığını bildiğinden dolayı son eserini dikkate aldığı söylenebilir. Ayrıca farklı bir ihtimal daha düşünülebilir. O da İbn Usfûr *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*'yi *el-Muḳarrib* ve İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl*'inden önce kaleme aldığıdır. Bu durumda zaten İbn Mâlik *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*'yi değerlendirme imkânı bulamayacaktır. Diğer taraftan farklı bir ihtimal daha gündeme gelmektedir.

¹⁰³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/48.

¹⁰⁴ Şatıbî'nin değindiği farklar için bk. Şatıbî, *el-Maḳâşidü's-şâfiye*, 4/471 vd.

¹⁰⁵ İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1998, 2/42.

¹⁰⁶ Nâzirü'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâ'id*, 5/2649; Konuya dair bk. Üşmûnî, *Menhecû's-sâlik*, 2/269; Şatıbî, *el-Maḳâşidü's-şâfiye*, 4/466; Ezherî, *Şerhu't-Taşrîh 'ale't-Tavdîh*, 2/68.

¹⁰⁷ Murâdî, *Tevdîhu'l-maḳâşid*, 2/894.

¹⁰⁸ Sîbeveyhi'nin ifadeleri için bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/73.

¹⁰⁹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 10/240.

¹¹⁰ Ebû Hayyân, *İrtisâfu'd-darab*, 4/2078.

¹¹¹ Muhakkiklerin verdiği bilgilere göre gerek ferâğ kayıtlarından hangi eserin daha önce kaleme alındığı belli değildir. bk. Ebû'l-Hasen Alî b. Mü'min İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, thk. Sâhib Ebû Cenâh (Bağdâd: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1980), 1/72 vd.; İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Muḳarrib*, 1/24 vd.

¹¹² İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1998, 2/42.

¹¹³ İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Muḳarrib*, 1/73.

¹¹⁴ Murâdî, *Tevdîhu'l-maḳâşid*, 2/906.

¹¹⁵ İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, 1998, 2/61.

¹¹⁶ İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Muḳarrib*, 1/65.

¹¹⁷ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye*, 1/404.

Şöyle ki: İbn Mâlik *Şerḥu Kâfiyeti's-Şaḫiye* isimli eserinde *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*'den de haberdardır. İbn Mâlik'in *Şerḥu't-Teshîl*'i *Şerḥu Kâfiyeti's-Şaḫiye*'den önce kaleme aldığına dair iddialar¹¹⁸ doğru ise muhtemelen İbn Mâlik *Şerḥu't-Teshîl* eserini kaleme aldıktan sonra *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî*'den haberdar olmuştur. Dolayısıyla bu eserdeki görüşlerine temas etmemiştir.

Farklı ihtimaller dikkate alınsa da sonuçta gerek İbn Mâlik gerekse diğer nahiv âlimleri bu hususa değinmemişlerdir.

Sonuç

İbn Mâlik sadece kendisinden önce yaşayan nahiv âlimlerinin görüşlerini değerlendirmemiş aynı zamanda çağdaşı olan bazı nahiv âlimlerinin eserlerine ulaşip onları analiz etme imkânına sahip olmuştur. Özellikle *Şerḥu't-Teshîl* isimli eseri incelendiğinde İbn Mâlik'in önemli bir nahiv âlimi olmasının yanı sıra iyi de bir münekkit olduğu ortaya çıkmaktadır. O eserinde gerek mütekaddim gerekse müteahhir birçok nahiv âlimini eleştirmekten geri durmamıştır. Onun eleştirdiği nahivcilerden birisi de İbn Uşfûr'dur.

İbn Uşfûr'un eleştiriye konu olan görüşlerine bakıldığında onun semâ' ve kıyası kullanmakla beraber bazı meselelerde sonuca odaklı bir takım aklî çıkarımlar yaptığı müşahade edilmektedir. Nahvî mesellerde var olan bazı kullanımların şâz olduğunu ifade eden İbn Uşfûr'un genel olarak ele aldığı konuyla alakalı muhtelif görüşleri analiz ederek aralarında tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle *Şerḥu Cümeli'z-Zeccâcî* isimli eserinde onun bu tutumu daha nettir.

İbn Mâlik genel olarak Arap kullanımını ve semâ' delilini dikkate almama, yanlış kıyas yapma, genel nahvî kuralları görmezden gelme ve delilsiz hüküm verme gibi birtakım gerekçelerle çağdaşı İbn Uşfûr'u eleştirmiştir. İbn Uşfûr'un delil olarak ileri sürdüğü bazı şiir beyitlerinin genel gramer kaidelerine aykırı olduğu gerekçesiyle istişhâda konu olamayacağı İbn Mâlik tarafından dile getirilmiştir. Bununla beraber İbn Uşfûr nahivcilerin icmâ'ına aykırı hüküm vermekle de itham edilmiştir.

İbn Mâlik'in İbn Uşfûr'a yönelik eleştirilerinin eserlerinde ele alan nahiv âlimlerinin çoğunluğu İbn Mâlik'in eleştirilerinden haklı olduğunu dile getirmişlerdir. Yapılan araştırmada müteahhir nahiv âlimlerinden İbn Abdünnûr'un ise tesniye ve cemi müzekker sâlimin irabı konusunda İbn Uşfûr'a tabi olduğu ortaya çıkmıştır.

İbn Mâlik'in İbn Uşfûr eleştirilerini en detaylı şekilde inceleyen Ebû Hayyân olduğu söylenebilir. Ebû Hayyân özellikle *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî Şerhi kitâbi't-Teshîl* adındaki eserinde hemen hemen İbn Uşfûr'a yönelik bütün eleştirileri ele almış ve değerlendirmiştir. Diğer nahiv âlimlerinden farklı olarak o, İbn Mâlik'in bazı açıklamalarına itiraz etmiştir. Hatta bazı konularla ilgili bilgi eksikliği nedeniyle kendisini tenkit etmiştir. Fakat Ebû Hayyân'ın İbn Mâlik değerlendirmeleri de ayrı bir eleştiri konusu olmuştur. Çünkü İbn Mâlik şârihlerinden Delâî, Ebû Hayyân'ın bazı eleştirilerinde haksız olduğuna vurgu yapmıştır. Hatta bazı hususlarda gerçeği çarpıtmakla ve gizlemekle kendisini itham etmiştir.

Yapılan araştırmada İbn Uşfûr'un iki meselede birbirine zıt görüş beyan ettiğine ulaşılmıştır. Nâzirü'l-Ceyş'in bir meselede bunlardan birine işaret etmesinin haricinde İbn Mâlik ve zikri geçen diğer nahiv âlimleri bu konuda herhangi bir açıklama yapmamışlardır. İbn Mâlik eserini kaleme aldığı zaman diliminde çağdaşı olması hasebiyle İbn Uşfûr'un diğer görüşüne vakıf olmamış olabilir, fakat kendisinden sonra şârihlerin bu hususu göz ardı etmeleri üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

¹¹⁸ İbn Mâlik, *Şerḥu'l-Kâfiyeti's-Şaḫiye*, 1/50; Bezci makalesinde *Teshîlu'l-fevâid*'in İbn Mâlik'in görüşlerinin son şeklinin verildiği eser olarak niteler. Fakat bu konuda herhangi bir kaynak vermez. bk. Bezci, "İbn Mâlik'in Hayatı, Nahiv Metodu ve Hadisle İstişhâd", 201.

Kaynakça | References

- Alevî, Yahyâ b. Hamza. *el-Minhâc fî şerhi Cümeli'z-Zeccâcî*. thk. Hâvî Abdullâh Nâcî. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2009.
- A'sâ, Meymûn b. Kays. *Dîvânü A'sâ el-Kebîr*. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1994.
- Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Makâşidu'n-naḥviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye*. thk. Alî Muhammed Fâhir, Ahmed Muhammed Tevfîk es-Sûdânî. 4 cilt. Kahire: Dârus'-Selâm, 2010.
- Berekât, İbrâhîm İbrâhîm. *en-Naḥvu'l-'Arabî*. 5 Cilt. Mısır: Dâru'n-Neşr li'l-Câmi'ât, 2007.
- Bezci, Ramazan. "İbn Mâlik'in Hayatı, Nahiv Metodu ve Hadisle İstişhâdî". *Kilitbahir* 15 (Eylül 2019), 190-227. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3445505>
- Cerîr, İbn Atiyye b. et-Temîmî. *Dîvânü Cerîr bi Şerhi Muhammed b. Habîb*. thk. Numân Muhammed Emîn Tâhâ. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Delâî, Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Murâbit. *Netâici't-taḥşîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*. thk. Mustafâ Sâvî el-Arabî. 4 Cilt. Bingazi: Metâbiu's-Sevre li't-Tibâa ve'n-Neşr, ts.
- Ebû Alî el-Fârisî, Hasen b. Ahmed. *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*. thk. Bedruddîn Kahvecî, Beşîr Cüveycâbî. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1993.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî. *el-Mevfûr min Şerhi İbn 'Uşfûr*. thk. Ahmed Muhammed el-Cündî ve Abdûlmelik Ahmed Şetyevî. b.y.: y.y., 2017.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*. thk. Hasen Hindâvî. 14 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1997.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî. *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*. thk. Recep Osmân Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâluddîn b. Muhammed. *el-İnşâf fî mesâili'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2012.
- Erdim, Enes. "İbn Uşfûr ve Arap Diline Katkıları". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2014), 105-123.
- Ezherî, Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh. *Şerhu't-Taşriḥ 'ale't-Tavdîh*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2000.
- Fârîzî, Şemsüddîn Muhammed. *Şerhu'l-İmâm el-Fârîzî 'alâ Elfiyye İbn Mâlik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2018.
- Hermî, Ömer b. İsmâîl. *el-Muḥarrer fi'n-naḥv*. 3 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2008.
- İbn Abdünnûr, Ahmed el-Mâlekî. *Raṣfû'l-mebânî fî şerhi ḥurûfi'l-me'ânî*. thk. Ahmed Muhammed Harrâd. Dimaşk: Dâru'l-Kâlem, 2002.
- İbn Akîl, Bahâuddin Abdullâh. *el-Musâ'id 'alâ Teshîli'l-fevâid*. thk. Muhammed Kâmil Berekât. 4 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1982.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed el-Hemedânî. *Muḥtaşar fî şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Evḍaḥu'l-mesâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2011.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Muḡni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'arîb*. thk. Fahrüddîn Kabâve. İstanbul: Dâru'l-Lubâb, 2018.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Şerhu Şuzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. thk. Abdulganî ed-Dakr. Dimaşk: eş-Şeriketü'l-Müttahidetü li't-Tevzî', 1984.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Taḥlîşü's-şevâhid ve telḥîşü'l-fevâ'id*. thk. Abbâs Mustafâ es-Sâlihî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1986.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *eş-Şîr ve's-şu'arâ'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Endelüsî. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye*. thk. Abdulmunim Ahmed Herîdî. 5 Cilt. Mekke: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1982.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Endelüsî. *Şerhu't-Teshîl*. thk. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî. 4 Cilt. Kahire: Dâru Hecer, 1990.
- İbn Uşfûr el-İşbîlî, Ebû'l-Hasen Alî b. Mü'min. *el-Muḥarrib*. thk. Ahmed Abdüsettar el-Civârî, Abdullâh el-Cebûrî. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1972.
- İbn Uşfûr el-İşbîlî, Ebû'l-Hasen Alî b. Mü'min. *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*. thk. Sâhib Ebû Cenâh. 2 Cilt. Bağdâd: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1980.
- İbn Uşfûr el-İşbîlî, Ebû'l-Hasen Alî b. Mü'min. *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.
- İbn Ya'îş, Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Muhammed el-Esedî. *Şerhu'l-Mufaşşal*. thk. İmîl Bedî Yâkub. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001.

- İbnü'd-Demâmînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Bedrüddîn. *Ta'liḳu'l-ferâ'id 'alâ Teshîli'l-fevâ'id*. thk. Muhammed b. Abdurrahmân el-Mufeddâ. 8 Cilt. Riyad: Metâbi el-Humeydî, 1983.
- İbnü'n-Nâzım, Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed. *Şerḥu İbni'n-Nâzım 'alâ Elfıyye İbn Mâlik*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Mekkî, Abdulkâdir b. Ebî'l-Kâsım el-. *Hidâyetü's-Sebîl ilâ beyâni mesâilî't-Teshîl*. thk. Osmân Mahmûd es-Sînî. Riyâd: Kasru's-Sebîl, 2015.
- Murâdî, Bedrüddîn Hasen b. Ümmü Kâsım. *Şerḥu't-Teshîl*. thk. Muhammed Abdünnebî Muhammed. Mansûre: Mektebetü'l-İmân, 2006.
- Murâdî, Bedrüddîn Hasen b. Ümmü Kâsım. *Tevdîḥu'l-maḳâşid ve'l-mesâlik bi şerḥi Elfıyye İbn Mâlik*. thk. Abdurrahmân Alî Süleymân. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-ʿArabî, 2008.
- Müberraed, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muḳteḍab*. thk. Muhammed Abdulhâlik Uzayme. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2013.
- Nâzirü'l-Ceyş, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed. *Temhîdu'l-kavâ'id bi şerḥi Teshîli'l-fevâ'id*. thk. Alî Muhammed Fâhir. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.
- Sâidî, Sâmiyye binti Sâlih b. Ğanîm. *Edilletü'l-iḥticâcî'l-ʿakliyye 'inde İbn Mâlik fî Şerḥi't-Teshîl*. Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Selâme b. Cendel, Ebû Mâlik et-Temîmî. *Dîvânü Selâme b. Cendel*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿArabî, 1993.
- Selsîlî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsâ. *Şifâu'l-ʿalîl fî İzâhi't-Teshîl*. thk. Abdullâh Alî el-Hüseynî. 3 Cilt. Mekke: el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1986.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hem'ü'l-hevâmi' fî şerḥi Cem'î'l-cevâmi*. thk. Ahmed Şemsuddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Maḳâşidü's-şâfiye fî şerḥi'l-Hulâsati'l-kâfiye*. thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin vd. 10 Cilt. Mekke: Ma'hedü'l-Bühûsi'l-İlmiyye, 2007.
- Şemmâh, Ebû Sâid ez-Zübyânî. *Dîvânü Şemmâh b. Dîrâr*. thk. Salahuddîn el-Hadî. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Şerîf, Hüseyin el-Hadî Muhammed. "Mesâilü naḥviyye ḥâlefe fihâ Ebû Ḥayyân İbn Usfûr fî Kitâbihî et-Tezyîl ve't-tekmîl". *Mecelletü Külliyyeti-Âdâb* 10 (Aralık 2017), 27-54. <https://doi.org/10.36602/faj.2017.n10.02>
- Şürrâb, Muhammed b. Muhammed Hasen. *Şerḥu şevâhidi's-şi'riyye fî ümmâti'l-kütübi'n-naḥviyye*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2007.
- Üşmûnî, Nûruddîn Alî b. Muhammed. *Menhecü's-sâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.